

PASTORETS DE LA MUNTANYA

Els pastors al teatre i a la festa

Salvador Palomar

El pastor és un personatge ben present a la cultura popular. Esdevé la representació d'aquell que viu fora de la comunitat, en contacte íntim amb la natura, dotat d'enginy i saviesa empírica però mancat de «cultura», rústic i innocent. Encarna sovint uns valors d'honestedat i sentit primari de la justícia que s'associen simbòlicament a la puresa que comporta el seu aïllament relatiu de la col·lectivitat i els seus conflictes quotidians. Aquest pastor imaginat i idealitzat, que ocupa les seves hores tocant el flabiol o treballant la fusta amb el ganivet, que acumula un tresor de saber fruit de l'experiència, que condueix el ramat i coneix els recursos per plantar cara als perills i fer vida on la civilització s'esvaeix, és «l'altre» perfecte. Forma part i alhora és foraster a la comunitat i, per això, pot manifestar-se, per exemple, sobre afers que no es fàcil expressar públicament des de dins de la pròpia comunitat.

De pastors i pastorettes, n'hi ha molts en l'imaginari popular. El seu paper és clau en la troballa d'imatges o en les aparicions de la Mare de Déu. El cançoner tradicional n'és farcit. Les pastorettes innocents poden ser enganyades, però, molts cops, són elles les que deixen el civilitzat amb un pam de nas. Els pastors són protagonistes o tenen un paper destacat a les festes de diversos moments de l'any: un pastor festiu que esdevé la representació simbòlica del nosaltres –quan ens fa part de la narració del Nadal– i que, alhora, és l'altre que ens mira des de fora i fa la crítica del nostre esdevenir quotidià.

PASTORS CAMÍ DE BETLEM

El Nadal ha estat, com ho foren la Pasqua o Sant Joan, una festa de pastors. El seu protagonisme ja es fa explícit en la narració evangèlica. Ells

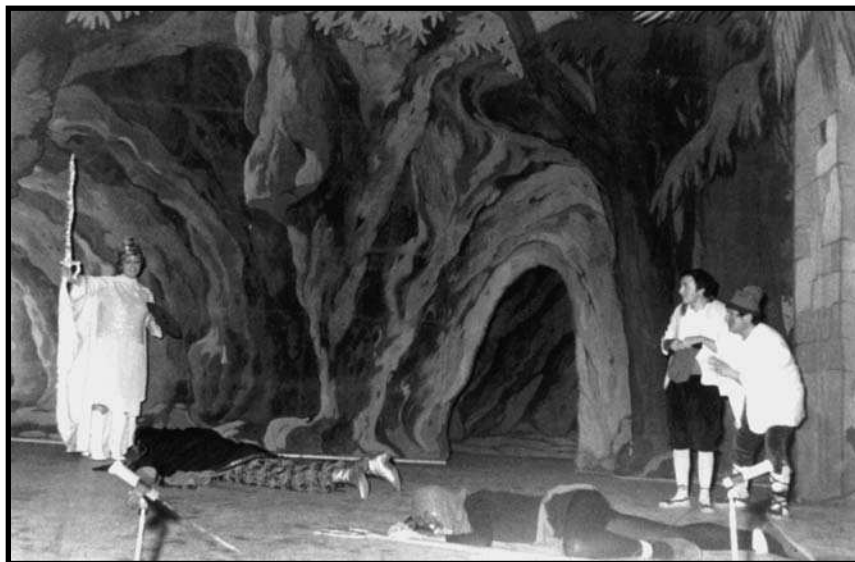
són els primers en retre homenatge a Jesús. Als pobles de muntanya, els pastors acudien a la missa del gall menant un moltó *manso*, guarnit amb cintes i mocadors de seda, i tocant algun instrument com la *flauta* o *fluriol* –per esmentar els noms que designen les flautes populars a Montsant o a les muntanyes de Prades– o la gralla. En alguns pobles del Pirineu el corder que s'oferia la nit de Nadal era considerat després com a protector del ramat. També hi havia la creença que no s'havia de sacrificar un xai nascut aquesta nit. Però també hi havia el costum de matar un xai tendral i oferir-lo en un àpat comunitari. Més enllà dels rituals concrets, com els que Ramon Violant i Simorra descriu al seu *Llibre de Nadal*¹, la festa té un fort component de retrobament familiar i l'arribada dels pastors a la missa feia evident aquest retrobament de la comunitat amb alguns dels seus membres que vivien més aïllats del col·lectiu.

Els pastors són els protagonistes indiscutibles de les representacions teatrals del Nadal. Amb la denominació de «Pastorets» fem referència a

un gènere teatral que s'inscriu en el cicle festiu nadalenc. Com el pessebre, els Pastorets constitueixen una recreació de la narració evangèlica del naixement de Crist que combina els personatges bíblics amb altres que recreen situacions properes a l'espectador. Les narracions d'on puen els nostres Pastorets són els fragments dels evangelis canònics de Lluc i Mateu que fan referència a l'adoració dels pastors, però també els evangelis apòcrifs, d'on surt la iconografia del naixement de Jesús al pessebre, entre un bou i una mula, o el nom dels tres reis d'Orient.

De versions dels Pastorets, n'hi ha moltes. Les primeres versions impreses que es coneixen són en castellà. El 1867 es publica *Los pastorcillos, o sea Borrego y Bato*. L'any 1887 es publica a Vic el primer text en català: *Los pastorets en Belem o sia lo Naixement de Nostre Senyor Jesucrist*. I, abans que acabi el segle, es publicarà una de les grans peces del repertori: *El bressol de Jesús*, de Frederic Soler Pitarrà, el 1893.

La quantitat d'obres d'aquest gènere que s'han publicat en els dar-

Representació dels Pastorets d'Igualada.

Ball de Pastorets de Vilafranca del Penedès.

ers cent anys i escaig és considerable. En podríem destacar dues, a bastament representades arreu del país: *Els Pastorets o l'Adveniment de l'Infant Jesús* (1916), de Josep M. Folch i Torres, i *L'Estel de Natzaret* (1903), de Ramon Pàmies; la primera en to més alegre i humorístic, la segona amb un caire més dramàtic. O les més tardanes, *Borrego i Carquinyoli* (1931), de Lluís Millà, o *La Flor de Nadal* (1956), de Francesc A. Picas, també força presents als escenaris de nombroses poblacions.

L'argument dels Pastorets reflecteix l'eterna lluita del bé i el mal, els esdeveniments que precedeixen el naixement de Jesús i els esforços de l'Infern per malbaratar l'arribada del Messies. Al mig hi ha la quotidianitat, el poble. Un poble de pastors que seran els encarregats de donar testimoni del Nadal després d'un camí de Betlem no exempt de problemes i trifulgues. Un poble que es visualitza com a hebreu —segons una visió popular dels habitants de la Palestina de l'any zero— però que encapçalen dos pastors que són, inequívocament, de casa. Una parella protagonista que acabarà, en molts indrets, donant nom a la representació: Garrofa i Pallanga, Lluquet i Rovelló, Barrufet i Ginestró...

Els dimonis, associats pel cristianisme a àngels rebels a la voluntat de Déu, viuen a la foscor de l'inframon, però es mouen ben a gust en els boscos ombrívols. Satanàs i els seus seguidors són l'encarnació del mal, però també simbolitzen les antigues forces naturals. El bosc és, així, l'espai preferent de trobada entre els humans i les forces infernals. Al bosc els pastors escolten les conxorxes dels diables, són enganyats per la seva astúcia o els enganyen hàbilment.

Els Pastorets són, com altres peces del repertori popular, representacions on compta menys l'argument —sobradament conegut pels espectadors— que l'execució de l'obra, la seva interpretació, els afegits i modificacions del text o les improvisacions. L'adaptació local de les obres —de les quals, a cops, s'oblida el títol— és un fet constant en el gènere. Se suprimeixen escenes i se n'afegeixen d'altres. I, sobretot, es confia en la capacitat dels pastors protagonistes per donar al conjunt el caire festiu necessari. El cas de *L'Estel de Natzaret*, peça d'una intensitat dramàtica notable, n'és un bon exemple, i, en moltes versions, l'anada dels pastors a Betlem s'escenifica, i s'allarga, amb l'ajut del cançoner popular.

Camí de Betlem els pastors canten, discuteixen amb el rabadà mandrós o es troben amb un dimoni sota una penya, que acaba sense cua, i —sobretot— interpreten corrandes amb lletres que varien d'any en any, o de representació en representació, i que fan referència a fets d'actualitat o a personatges coneguts pels espectadors, amb un caire bàsicament local.

Els pastors teatrals del cicle nadalenc sintetitzen, en definitiva, totes les característiques dels pastors imaginats pel folklore.

UNS PASTORETS QUE BALLEN

Els pastors imaginats són presents en celebracions d'altres moments de l'any. Per exemple, als seguicis de les festes majors d'estiu. El ball de pastorets és una manifestació festiva molt comuna al Camp o al Penedès. El tenim documentat, entre altres poblacions, a Tarragona, el 1633; a Reus, el 1725; a Alforja, el 1784; a Vilafranca del Penedès, el 1802; a l'Arboç i al Vendrell, el 1846; a la Selva del Camp, el 1850; a Falset, el 1862, o a Sitges, el 1868.

Sovint se l'ha presentat en els estudis de folklore «com una curiosa variant del ball de bastons si es té en compte que tots dos tenen com a fonament de l'acció els picaments amb els pals»², i segons diversos autors pot derivar de representacions nadalenques, rituals agraris o pastorívols. Més enllà de l'habilitat amb els bastons i d'un rerefons religiós o mític, però, convé recordar aquí la funció abans esmentada. El ball de pastorets, per damunt dels components de dansa —gens menyspreables—, és fonamentalment un ball representat, en el qual uns pastors, encapçalats per un majoral i un rabadà, parlen de la seva vida a la muntanya i alhora fan crítica de la vida de la comunitat.

Si observem la composició dels balls de pastorets que s'han conservat fins a l'actualitat veurem que la seva estructura es caracteritza per estar formats per un majoral, un o dos rabadans i diversos pastors, que, equipats amb una gaiata, ballen i entaulen una conversa referent a la vida pastorívola, però que podia incloure referències al present de les respectives poblacions.

Així, del ball vilafraquí, Antoni Insenser diu que «...s'hi troben referències de la vida pastoril barrejades amb alguna endreça a la festa i fets de temps antics al·lusius a la política i a costums del país»³. Del ball tarragoní es conservaven també els parlaments.

Hi ha altres danses en l'àmbit català que responen a la mateixa estructura del nostre ball de pastorets. Entre aquestes mereixen especial atenció les pastorades de la Llitera, a la Ribagorça. Tal com apunta Artur Quintana:

Estan constituïdes per un diàleg entre un rabadà, de vegades també una pastora, i un pastor, amo del bestiar, diàleg en el qual es passa revista, amb desimboltura carnavalesca, als fets més importants de l'any esdevingut a l'indret on se celebra la pastorada. Aquest diàleg sol anar precedit d'un ball de bastons, anomenats totxets o palitrocs a la comarca, que sovint també li serveix de cloenda⁴.

La semblança funcional és prou significativa, i més tenint en compte que es tracta de folklore vinculat a la festa major. El text de les pastorades sol ser el català –també n'hi ha en castellà, com l'aplegada a Tolba–, amb una major o menor presència del castellà, l'aragonès i el llatí. De les moltes poblacions en què està documentada aquesta representació, actualment només es fan les pastorades de Benavarri i de Torres del Bisbe. A Camporrells mantenen el ball de totxets, però no representen la pastorada.

La pastorada de Benavarri se celebra anualment el dia 8 de juny, festa de sant Medard, patró de la vila, davant del portal de l'ajuntament. Va deixar-se de fer l'any 1920 i es va recuperar el 1983. Després de missa, els dansaires, anomenats *totxets* o *palitrocs* –del nom del bastó que porten–, i els actors, el pastor i el rabadà, van en processó cap a la plaça de l'ajuntament, on es fa la representació.

A Benavarri hi ha el costum d'editar els textos. Això ens permet constatar com, a partir del nucli central de l'argument, els textos varien d'any en any, incorporant components d'actualitat, i combinen –com és característic en el teatre burlesc popular– les referències genèriques a fets o personatges me-

SALVADOR PALOMAR

Ball de Pastorets de l'Arboç.

diàtics, essent les més importants les de caire local.

La pastorada de Torres del Bisbe, recuperada a la dècada de 1990, que Joan Amades recull al *Costumari Català*⁵, se celebra en honor a santa Anna, el dia 26 de juliol. Entre les pastorades que s'han deixat de fer hi ha la de Roda, que se celebrava per festa major, el 28 d'agost, sant Agustí.

Pastorades i ball de pastorets –encara que el component burlesc es trobi força més diluït en aquests– són un exemple clar del paper que representen els pastors en el teatre popular i de la seva funció simbòlica. Com els que entretenien les tardes i ajudaven a pair els grans àpats de festa nadalenca.

Els pastorets imaginats ens representen a nosaltres i alhora ens miren des de fora, des de la seva innocència ancestral i la puresa que deriva del seu contacte íntim amb la natura. Han estat els interlocutors amb la divinitat, ens han indicat espais sagrats al mig del bosc i han trobat les icones. Saben enganyar el dimoni i ens miren encara amb un aire burleta quan s'apropen a la quotidianitat del nostre poble.

Notes

1. VIOLANT I SIMORRA, R. *El llibre de Nadal*. Barcelona: Ed. Alta Fulla, 1983.
2. MIRALLES, E., *El Ball de Pastorets...*, p. 5.
3. INSENSER, A. *El Penedès. Balls...*, p. 29-31.
4. *Bllat Cohat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, La Llitera i la Ribagorça*. A cura d'Artur Quintana, v. 1. p. 333. Calaceit (1997).
5. AMADES, J. *Costumari Català*, vol. IV, p. 597-598. Aureli Campany parla de la de Roda al *Calendari de llegendes...*

BIBLIOGRAFIA

- AMADES, Joan. *Costumari Català. El curs de l'any*. Barcelona: Salvat Ed., 1950-1956 (5 vol.).
- CAMPANY, Aureli. *Calendari de llegendes, costums i festes tradicionals catalanes*. Barcelona: Ed. Laia, 1978-1982 (3 vol.).
- INSENSER, Antoni. *El Penedès. Balls, danses i comparses*. Vilafranca del Penedès: Ajuntament-Comissió de Cultura, 1982 («Quaderns d'aportació cultural»).
- MIRALLES, Eloi. *El Ball de Pastorets: Bucòlica tendresa a redós de la festa*. Tarragona: Ajuntament, 1994 («Quaderns de la Festa Major»).
- VIOLANT I SIMORRA, Ramon. *El llibre de Nadal*. Barcelona: Ed. Alta Fulla, 1983.